

Hallo Jan,

Bij toeval kreeg ik jouw tekst "4 Redenen waarom de Bijbel betrouwbaar is" onder ogen en hoe meer ik las, des te meer ik de neiging kreeg om erop te reageren. Ik ging opmerkingen tussen jouw woorden plaatsen, nadat ik de tekst gekopieerd had, en voordat ik er erg in had, was ik uren verder. Toen het min of meer gedaan was met mijn observaties en reacties, besloot ik jou er maar gewoon van op de hoogte te brengen. Ik ben het niet eens met wat je allemaal beweert en hoe dat allemaal zit kun je hieronder lezen, als je wilt. Je kunt het ook laten natuurlijk. Het gaat mij er niet om jou te overtuigen van mijn zienswijze, maar misschien daag ik je uit om bepaalde ideeën te heroverwegen of anders te motiveren. Misschien geeft het een aanzet om gedachten van mij te bekritisieren. Dat is allemaal goed. Ik ga ervan uit dat wij beide mensen zijn die het goede nastreven, ook al lopen de manieren waarop wij dat doen en de motivaties die wij daarbij hebben, uiteen. Mensen moeten als het even kan, ondanks al hun verschillen, het gesprek aangaan en uitgedaagd worden om op zichzelf te reflecteren.

Voor jou informatie: ik ben christelijk opgevoed, vanaf rond mijn 9^e levensjaar, toen mijn moeder het geloof omarmde en tot 'bekering' kwam. Mijn vader volgde iets later en we 'kerkten' in pinksterachtige kringen. Vanaf mijn 20e ben ik steeds meer mijn eigen weg gegaan en dat heeft uiteindelijk geresulteerd in een afwijzing van het christelijk geloof (en welk ander geloof dan ook). Het heeft wél nog steeds mijn interesse en het kan me af en toe goed bezighouden, getuige ook het stuk dat ik geschreven heb en na mijn reacties op jouw stuk heb bijgevoegd.

Met vriendelijke groet!

Robert

Reactie op "4 Redenen waarom de Bijbel betrouwbaar is"

"4 Redenen waarom de Bijbel betrouwbaar is" is geschreven door Jan Vermeer (15 september 2017) en te vinden op <https://schrijver-janvermeer.nl/4-redenen-waarom-de-bijbel-betrouwbaar-is/>

Van opmerkingen (rode tekst) voorzien door Robert Termorshuizen (19 maart 2022)

=====

Als God bestaat, dan moet de Bijbel waar zijn.

Dat is altijd mijn stelling geweest.

Dat vind ik een onbegrijpelijke stelling. Andersom kan ik me er iets bij voorstellen ("als de Bijbel waar is, dan moet God bestaan"), maar het bestaan van God kan geen bewijs voor de juistheid van de Bijbel zijn. Dat kan niet of je bedoelt iets anders dan dat ik begrijp. Wat je lijkt te zeggen met deze stelling is: als God bestaat, dan *volgt daaruit* dat de Bijbel waar is. Dat is onlogisch of in ieder geval onwerkbaar want dan zou je iets over God moeten kunnen zeggen zonder daarbij de Bijbel of enig ander geschrift te gebruiken en zo werkt het niet. Ook volgens de christelijke leer is dit onjuist, want deze is gestoeld op de aanname dat God door de Bijbel te kennen is; andersom is geen optie. God zonder geschrift is een ongedefinieerd idee, waar iedereen mee aan de haal kan gaan, hoewel het omgekeerde ook waar is: God met een geschrift is weliswaar een gedefinieerd idee, maar ook daar kan iedereen mee aan de haal gaan, zo is wel gebleken. Dat is ook wel te begrijpen trouwens, want er zijn veel gedefinieerde ideeën over God en ieder idee is per definitie een menselijk idee, ook al roepen aanhangers van een specifiek idee er graag een goddelijke autoriteit over af. Dat is dan ook

precies de reden waarom religies *inherent conflictueus* zijn. In alle gevallen gaat het om een aanspraak op de waarheid, gebaseerd op (vaak bizarre) aannames, gevolgd door een complex bouwwerk van menselijke theorieën. Hoe dan ook: je stelling lijkt me onhoudbaar, maar ik hoor er graag een toelichting op!

Ik groeide op in het christelijke Spakenburg, waar het leek alsof iedereen geloofde. Ik zei ook wel dat ik geloofde, maar ik deed er niet zoveel mee. Ik had nog tijd zat om een keuze te maken, of niet?

Maar in mijn studententijd begon er iets te knagen. Bestond God nu wel of niet? Het was tijd om de Bijbel te toetsen. Het liefst wetenschappelijk, want dat was toch betrouwbaar?

Als je werkelijk nieuwsgierig was (een onbevooroordeelde gerichtheid op waarheidsvinding had), zou je een ander vertrekpunt voor jezelf geformuleerd hebben, denk ik. De vraag zou naar mijn idee moeten zijn: is er een God? En zo ja, kunnen we die God dan kennen, en als dat zo is, hoe dan? Middels de christelijke geloofsleer, die van de Islam, Hindoeïsme, ..., of buiten elke geloofsleer om?

Ik vind het een opmerkelijk gegeven dat voor veruit de meeste gelovigen (los van welke religie ze aanhangen) geldt dat de geboorteplek bepalend is voor waar men in gelooft of in welke richting men gaat zoeken. Het zijn echter dusdanig belangrijke zaken dat we het zo min mogelijk van toevalligheden moeten laten afhangen, lijkt mij.

Mijn antwoorden op de hierboven gestelde vragen zijn: God bestaat misschien, maar we kunnen Hem niet kennen. Alles wat er over God gezegd wordt, is terug te brengen tot aannames, tot menselijke theorieën en wensgedachten. Daarbij maakt het niet uit over welke religie we het hebben.

Ik las verschillende boeken, want het internet was nog in opkomst. Na het lezen van 'Bewijs Genoeg' van Lee Strobel kon ik echter geen kant meer op. Het bewijs voor Gods bestaan was zo overweldigend dat ik Hem wel moest volgen en dus maakte ik een keuze voor Hem. (Later leerde ik dat God eerst een keuze voor óns heeft gemaakt.)

Ik neem aan dat het vervolg een weerslag is van waarom je geen kant meer op kon na het lezen van bovengenoemd boek? Je laat het een beetje in het midden, maar wat ik verder lees komt mij als allesbehalve overweldigend over. Misschien moet ik het boek zelf eens lezen.

Verder lijkt het mij dat het bewijs voor Gods bestaan en Hem volgen twee totaal verschillende dingen zijn. De zin "Het bewijs voor Gods bestaan was zo overweldigend dat ik Hem wel moest volgen" roept bij mij wel wat vraagtekens op. Het kan naar mijn smaak niet zo zijn dat de erkenning van het bestaan van God automatisch leidt tot het volgen van die God. Daar zal toch een andere motivatie voor gegeven moeten worden. *Je zou je moeten kunnen identificeren met het wezen van God om Hem te willen volgen.*

De vragen waar ik mee zat, worstel ik echter nog steeds wel eens mee. Misschien jij ook wel. Daarom deel ik hier vier redenen waarom de Bijbel betrouwbaar is.

1. De geschriften zijn betrouwbaar

Mensen die de Bijbel aanvallen op haar betrouwbaarheid geloven wel in de verhalen over Julius Caesar, de val van Troje en andere verhalen uit de klassieke oudheid. Homerus' boek De Ilias is het boek waar nog de meeste kopieën van bewaard zijn gebleven, zo'n 650 stuks. De oudste kopieën zijn

van de tweede en derde eeuw na Christus, ruim 1000 jaar nadat de Griekse zijn nu klassieke werk schreef.

Tacitus is de Romeinse geschiedschrijver die schreef over onder andere Keizer Nero. Van zijn werk is slechts één manuscript bewaard gebleven. Deze stamt uit 850 na Christus, meer dan 700 jaar na zijn dood.

Van het Nieuwe Testament weten we dat er ruim 5000 Griekse kopieën zijn, plus nog 19000 kopieën in andere talen. De oudste snippet die is gevonden, is een stukje van het Johannes-evangelie dat is overgeschreven aan het begin van de tweede eeuw na Christus.

Ja, er zijn talrijke variaties in al die kopieën, maar het Grieks is een andere taal dan bijvoorbeeld het Nederlands. De volgorde van de woorden maakt bijvoorbeeld niet uit. Dus als je een woord op een verkeerde plek schrijft, maakt dat voor de betekenis niet uit.

Het lijkt mij niet verstandig om de betrouwbaarheid van een tekst te koppelen aan het aantal bestaande kopieën ervan. Het is een beetje als zeggen dat de Bijbel waar is omdat het het meest gelezen boek is (als ik de Bijbel gemakshalve even als één boek beschouw). Naar mijn smaak is in beide gevallen sprake van een onlogische oorzaak-gevolgrelatie.

Om op basis van het bovenstaande, mensen die de Bijbel aanvallen (..) te kenschetsen door hen van een vorm van willekeur te beschuldigen (Troje wel, de Bijbel niet...), is erg kort door de bocht. Ik ben geen kenner van de verhalen uit de oudheid, maar ik vermoed dat de beschreven gebeurtenissen zelden als letterlijk historisch juist worden gezien (al was het maar omdat het er dikwijls wemelt van de goden), maar eerder als een mengeling van historische feiten, fantasieën en symbolische betekenissen (er wordt dan ook dikwijls over *mythologieën* gesproken). Het is een beetje zoals je de Bijbel ook maar het beste kunt zien, in mijn optiek.

2. Het Nieuwe Testament is het meest zuiver bewaarde geschrift dat de mensheid heeft.

Maar is de Bijbel niet samengesteld door mensen? Ja, dat klopt. Maar ze gebruikten wel strenge criteria. Het Oude Testament werd van de Joden overgenomen. Geschriften werden alleen in het Nieuwe Testament opgenomen als vaststond dat ze waren geschreven door de apostelen of medewerkers van de apostelen. Ook moest wat was geschreven overeenkomen met de waarheid die was doorgegeven door de apostelen en de vroege kerk.

Het staat vast dat veruit de meeste (zo niet alle) geschriften in het Nieuwe Testament geschreven zijn door mensen die Jezus niet persoonlijk gekend hebben. Auteursnamen kloppen vaak niet. De Bijbel kwam tot stand aan het einde van de vierde eeuw (nadat bijvoorbeeld de evangeliën een enorme wordingsgeschiedenis hadden doorgemaakt), als gevolg van een theologie die (o.a.) bepaalde wat de juiste interpretatie van de rol van Jezus was. Zo is de Bijbel het resultaat van een zich ontwikkelende theologie en niet andersom (een opvallend gegeven!). Er was ook een duidelijke connectie met de macht van het Romeinse Rijk en de combinatie van kerk en staat heeft er binnen de kortste keren toe geleid dat andersdenkenden vervolgd werden en geschriften die buiten de boot vielen, zo veel mogelijk vernietigd werden. De christelijke religie is met geweld geïnstalleerd en wat mij betreft alleen daarom al ongeloofwaardig. Ik vind het ook opmerkelijk dat een paar jaar uit het leven van Jezus geresulteerd heeft in een ontstaansgeschiedenis van het Christendom, die bijna vier eeuwen zou duren en dat al het gekonkel, geruzie, zelfs moord en doodslag, nodig waren om Gods bedoelingen een definitieve vorm te geven. Volgens mij is het een geheel menselijke geschiedenis,

eentje waar God, als Hij zou bestaan, in de verste verte niets mee te maken had (en niets mee te maken zou willen hebben).

Een zin als "Ook moest wat was geschreven overeenkomen met de waarheid die was doorgegeven door de apostelen en de vroege kerk" lijkt mij van een vorm van vooringenomenheid te getuigen; of iemand de waarheid spreekt, wordt niet bepaald door diens positie of status, maar door toetsing van de feitelijke inhoud. Daarbij zijn de *apostelen* en de *vroege kerk* wat vage begrippen. Is Paulus een apostel? Sommige beweren van wel, maar dat lijkt mij vooral een poging om gezag toe te kennen aan zijn geschriften, want Paulus heeft Jezus zelfs nooit ontmoet. Van de apostelen die met Jezus optrokken, zijn maar weinig overleveringen bekend. Dat de brieven van Petrus ook inderdaad van Petrus de apostel zijn, wordt zelfs algemeen betwijfeld. Voor de brief van Judas geldt hetzelfde. Het worden wel pseudepigrafen genoemd; geschriften waar een bekende naam aan wordt gekoppeld, om er meer gezag aan te kunnen toekennen. Het woord 'goudeerlijk' gebruiken in verband met de Bijbel (zoals je in het vervolg een paar keer doet), lijkt mij bijzonder discutabel.

3. De getuigen zijn betrouwbaar

In de oudheid was het gebruikelijk om een boek aan een zo gerespecteerd mogelijk persoon toe te schrijven. Liever Petrus dan zijn metgezel Marcus, zeg maar. Maar het evangelie is naar Marcus genoemd, niet naar Petrus. De Bijbel is wat dat betreft goudeerlijk.

Marcus was geen getuige (refererend aan het kopje). Los daarvan; het voorbeeld maakt de getuige niet automatisch betrouwbaar, lijkt mij. Dat is wel erg gemakkelijk en het is al helemaal twijfelachtig om naar aanleiding van dit soort voorbeelden de Bijbel in z'n geheel als *goudeerlijk* en *betrouwbaar* te kwalificeren. Het is misschien een wensgedachte, maar het kan onmogelijk op een dergelijke manier worden aangetoond. Daarbij zijn er genoeg zaken in de Bijbel aan te wijzen die op z'n minst als verdacht aangemerkt kunnen worden, bijvoorbeeld, zoals eerder aangegeven, omdat er auteursnamen aan geschriften zijn toegekend die niet kloppen. Opmerkelijk dus: wat jij als een voorbeeld van *goudeerlijk* ziet, kan met meer recht als een voorbeeld van het tegenovergestelde gezien worden. En hoeveel mensen hebben er niet aan de Bijbel gewerkt? Ik vermoed honderden. Marcus is ook zeker niet de enige die aan het naar hem genoemde evangelie geknutseld heeft.

Een ander voorbeeld hiervan: het getuigenis van vrouwen telde nauwelijks in het Palestina van de eerste eeuw. Toch vertelt de Bijbel dat het vrouwen waren die als eersten rapporteerden dat Jezus was opgestaan.

Tsja, als er in de oudheid iemand toch eens wat gelijkwaardiger over vrouwen dacht, waar dit eigenlijk geen echt bewijs van is, dan zegt dat verder toch erg weinig? Als ik jouw redentie volg en anders formuleer dan zeg je hier zoets als "dat vrouwen, en niet mannen, rapporteerden over Jezus' opstanding, is een indicatie van de betrouwbaarheid van de Bijbel".

Ik zou het Christendom overigens beslist niet willen complimenteren met de manier waarop er met vrouwen werd en wordt omgegaan (en in het verlengde ervan: met kinderen, met mensen in het algemeen, met dieren, met de natuur...).

De Bijbel kent een mooi verhaal met twee kanten, die in dit verband illustratief is. Jezus werd geconfronteerd met een vrouw, die door religieuze fanatici werd beschuldigd van hoererij. Wat vond Jezus dat met deze vrouw moest gebeuren? Je kent de afloop: "wie zonder zonde is, werpe de eerste

steen" en tegen de vrouw: "gaat heen en zondig niet meer". Ik vind het een mooi verhaal omdat Jezus geen religieuze handeling van de vrouw verwacht, maar in plaats daarvan een beroep doet op haar menselijkheid (niets over bekering, boetedoening, over een offer brengen, etc.). Het bizarre is echter dat de 'zonde' van deze vrouw enkel gericht was op het faciliteren van de behoefte van de man. Het lijkt mij dat in het geval van de prostitutie, als je dat afkeurenswaardig vindt, de man een kwalijker rol speelt dan de vrouw. In dit verband was het erg aardig geweest als Jezus bijvoorbeeld had gevraagd wie van de omstanders met de vrouw naar bed was geweest. Nou ja, wie weet heeft Jezus dat ook gevraagd, maar hebben latere religieuze fanatici het verhaal aangepast. In ieder geval, het verhaal laat, in de nu bekende vorm, zien dat het vroege Christendom vrouwen zeker niet als gelijkwaardig aan de man zag en behandelde.

En neem Lucas, de schrijver van het Evangelie naar Lucas en van Handelingen. Hij was een arts en ook een soort journalist. Hij sprak met vele ooggetuigen, onder wie Maria, de moeder van Jezus. Waarom denk je dat zijn evangelie begint met zo veel aandacht voor Maria en allerlei andere details rondom Jezus' geboorte?

Welk bewijs voor de betrouwbaarheid van de Bijbel wordt ermee geleverd?

Ook Lucas was geen getuige van Jezus' leven (ik refereer weer aan het kopje).

Tegenstanders van de Bijbel beweren dat de overlevering niet goed is gegaan. Denk aan het fluisterspel. Je vertelt iets in iemands oor, die vertelt het weer door aan iemand die het weer doorvertelt en uiteindelijk komt er een hele andere versie. Maar dit is geen fluisterspel geweest. De joodse cultuur was er één van mondelinge overlevering. Mensen leerden grote stukken tekst uit hun hoofd en je gaf iets pas door als je wist dat je het goed had.

Het zonder meer een vergelijk maken met het fluisterspel, is misschien niet helemaal juist, maar je lijkt er helemaal aan voorbij te gaan dat de meeste mensen ongeletterd waren. Vandaar de mondelinge overlevering. Mensen vertelden elkaar van alles, maar het is onwaarschijnlijk dat alle vertellers grote lappen tekst uit hun hoofd leerden, want dan is het toch wel erg handig als je kunt lezen. Dus werden de door enkelen uit het hoofd geleerde en georeerde lappen tekst vervolgens veelvuldig doorverteld, met alle bijbehorende nadelen van interpretatie en aanpassing. Dat lijkt me onvermijdelijk en dan is de kans toch wel erg groot dat het toch weer wat op het fluisterspel gaat lijken. Mondelinge overlevering is verdacht, ook als het zorgvuldig gebeurt, en al helemaal in een maatschappij waar geen onafhankelijke toetsing plaatsvindt.

We kunnen het ons nauwelijks voorstellen dat we zelf analfabeet zijn en afhankelijk van wat meer geletterden (en machtigeren in de maatschappelijke hiërarchie) ons vertellen. Daarbij hebben we het over het ontstaan van het Christendom (toch?), waar zeker niet alleen Israël en de Joden bij betrokken waren.

De veronderstelling dat mensen in die tijden pas wat doorgaven als ze wisten dat ze het goed hadden, lijkt me wat naïef gedacht. Op z'n best *veronderstelden* ze dat ze het goed hadden. Schriftgeleerden, belangrijke schakels in het doorvertellen binnen de Joodse traditie, werden door Jezus ernstig bekritiseerd.

Verder lijkt het me beter om van *critici* dan van *tegenstanders* van de Bijbel te spreken. Als iemand niet gelooft dat een verzameling boeken als het Woord van God gezien kan worden en kritisch is op

de waarheidsaanspraak die christenen aan de Bijbel toekennen, is hij toch niet direct een tegenstander? Het is maar een detail, maar woordgebruik is soms toch wel belangrijk. Het klinkt een beetje als "wie niet voor ons is, is tegen ons" (wat een verdraaiing van Jezus' woorden is!).

De getuigen zijn ook niet partijdig, want regelmatig noemen ze dingen die voor hen nadelig zijn. Er zijn vele voorbeelden dat Jezus zijn discipel Petrus corrigeert bijvoorbeeld.

Ook dit zegt eigenlijk niet zo veel. Zelfs de grootste boef kan momenten van ontroerende eerlijkheid hebben. Een slimme boef kan dat zelfs aanwenden om meer succes met zijn duistere praktijken te hebben. Ik heb ook niet het idee dat Petrus van zichzelf schrijft dat hij door Jezus gecorrigeerd werd en dan is het een wat gek voorbeeld.

En natuurlijk is het zo dat Jezus een redelijk revolutionaire kijk had op het leven en de manieren waarop mensen met elkaar om konden gaan. Maar een streven naar gelijkwaardigheid of naar opperste eerlijkheid, betekent nog niet dat het geschrift waarin dat bepleit wordt, het Woord van God is.

4. Andere bronnen dan de Bijbel zeggen hetzelfde

De Joodse geschiedschrijver Josephus (geboren enkele jaren na Jezus' kruisiging) verwijst naar Jezus en ook naar Jezus' broer Jakobus. Hij schrijft dat Jezus een man was, die verbazingwekkende daden deed en een leraar was van mensen die de waarheid graag aannemen. Hij won vele Joden en Grieken voor zich.

Josephus vertelt ook dat Pilatus hem liet kruisigen en dat Hij op de derde dag verscheen aan mensen die Hem hadden liefgehad. Elders zegt Josephus dat Jezus 'de Christus' werd genoemd. Het is bijna het evangelie in een notendop.

Ik begrijp niet goed wat je hiermee wenst aan te tonen. Flavius Josephus heeft Jezus zelf niet meegemaakt, dus hij beschrijft wat hij via overlevering heeft meegekregen, net als de evangelisten. Dat Josephus' woorden niet in de Bijbel terug te vinden zijn, kan komen omdat de kerkvaders ook al vonden dat Josephus geen al te betrouwbare schrijver was (wat nu de consensus lijkt te zijn). Er bestaan en (vooral) bestonden ontzettend veel andere geschriften (er wordt wel gesproken over meer dan 20 evangeliën). De Bijbel vertegenwoordigt slechts een beperkte selectie, dus het verbaast mij niet dat er overeenkomsten met andere geschriften gevonden worden (ondanks dat er zoveel vernietigd is). Het zou gek zijn als het anders was. Er enig belang aan hechten, in de zin dat er bewijs van buitenaf mee gegeven wordt voor de betrouwbaarheid van de Bijbel, lijkt me misplaatst.

En over "verbazingwekkende daden": mensen waren veel ontvankelijker voor wonderen, o.a. omdat de kennis van de wereld nog minimaal was. Ik denk niet dat een wonder met veel scepsis begroet werd. Dat is meer iets van onze tijd (ik noem dat essentiële vooruitgang).

Ook de eerdergenoemde Tacitus en een Romeinse gouverneur Plinius Minor genaamd schrijven over christenen en hun geloof dat op een gekruisigde man is gebaseerd. Er zijn zelfs verschillende geschiedschrijvers die de duisternis tijdens de kruisiging vermelden.

Het lijkt me dat er ook ten tijde van Tacitus en Plinius Minor geen discussie was over dat christenen hun geloof op een gekruisigde man baseerden. Die informatie is dus niet erg relevant. En de duisternis tijdens de kruisiging? Ach, deze geschiedschrijvers waren vast ook niet bij dit voorval aanwezig. Geschiedschrijvers waren niet onafhankelijk en hun producten werden ook niet gecontroleerd door een onafhankelijk orgaan. Wonderen, zoals gezegd, werden gemakkelijk(er) geaccepteerd en werden dus ook gemakkelijk(er) als geschiedkundige feiten geëtaleerd. Zo ben ik althans geneigd te denken.

Zo zegt Phlegon dat er een grote zonsverduistering was “op het zesde uur van de dag (twaalf uur) zodat de sterren zichtbaar waren aan de hemel. En er was een grote aardbeving in Bethanië en vele dingen werden omver gegooid in Nicea”.

Vind je Phlegon een betrouwbaar figuur? Dit vind ik toch wel heel opmerkelijk. De man geloofde o.a. in spookverschijningen, orakels en mannen die kinderen konden baren. Hij leefde in de tweede eeuw en was dus ook geen ooggetuige van Jezus' rondgang op aarde. Hij ging af op wat hij hoorde of las, en blijkbaar kon het hem niet gek genoeg zijn. Het is eigenlijk geloofwaardiger als je hem opvoert om de onjuistheid van dit soort fantastische vertellingen in de Bijbel mee te bewijzen!

Het laat ook wel zien dat wonderen en onverklaarbare gebeurtenissen veel gemakkelijker voor mogelijk werden gehouden, in die tijd. Ik vermoed dat veel mensen Phlegons "Wonderbaarlijke Verschijnselen" serieus namen.

Heb je Netflix? Dan moet je zeker de documentaire 'Patterns of Evidence' bekijken.

4. De Bijbel bewijst zelf dat ze betrouwbaar is

Niets en niemand kan van zichzelf zeggen dat hij betrouwbaar is. Het zal per definitie door extern bewijs aangetoond moeten worden. Het doet me denken aan iemand die ik vroeg waarom hij dacht dat Jezus de waarheid vertegenwoordigde. Het antwoord was: "omdat Jezus zelf zei: Ik ben de weg, de waarheid en het leven". Ik vind dat echt een dwaling.

Ik noemde al dat de Bijbel goudeerlijk is. De volgelingen van God worden niet mooier afgeschilderd dan ze zijn. Hun hoogte- en dieptepunten worden genoemd.

Er is ook wetenschappelijk bewijs voor de Bijbel. In zijn boek 'Moderne Wetenschap in de Bijbel' toont Ben Hobrinc aan dat de Bijbel zijn tijd 3000 jaar vooruit is.

Oké, de kop dekt de lading dus niet. Je stapt opeens over op *wetenschappelijk* bewijs (extern dus!) voor de Bijbel, maar zegt daar vervolgens niets inhoudelijks over. En is de Bijbel z'n tijd 3000 jaar vooruit? Wat betekent dat? Het klinkt als een compliment voor de Bijbel, maar een relevante context ontbreekt.

Maar we kunnen een stap verder gaan. Als je bijbelse principes toepast, zul je merken dat ze waar zijn. Bijvoorbeeld als je bidt, zul je ontvangen (Mattheüs 7:17). Maar als je niet vraagt, ontvang je ook niet (Jakobus 4:3).

Ook weer een wat gekke wending. Je springt opeens naar een meer persoonlijke verhouding tot de God waarvan je hiervoor met weinig succes gepoogd hebt diens 'woord' (de Bijbel) als betrouwbaar aan te merken. Die verhouding wordt ook nog eens door eigenbelang ("ontvangen") gekenschetst.

Ik denk dat je een wijdverbreide misvatting etaleert. Niet alles wat je vraagt, krijg je. Niet alles waar je niet om vraagt, krijg je niet. Hier is mijns inziens sprake van een vooringenomenheid die je doet zien wat je wilt zien. Ik vergelijk het vaak met kinderen die je wijsmaakt dat kabouters bestaan. Als ze je geloven, dan moet je niet vreemd staan te kijken als ze een keer terugkomen van een boswandeling en met enthousiasme vertellen dat ze puntmutsen in het struikgewas hebben gezien. Geloof stuurt de ervaring en overtuiging vertroebelt het observatievermogen. Je gaat dus dingen in het licht van je overtuiging zien én ervaren. Iedere vorm van objectiviteit komt daarbij in het gedrang.

Het is ook vergelijkbaar met het effect van een placebo. Een rotsvast vertrouwen in de dokter die het nepmedicijn voorschrijft, vergroot de kans op succes. En als het niet werkt, merk je het nauwelijks op; er moet wel heel wat gebeuren voordat je gaat twifelen aan de dokter. Het zal eerder aan jezelf liggen. Dit is echt heel erg vergelijkbaar met de manier waarop mensen de bemoeienis van God met hun levens zien.

Heeft gebed ooit tot gevolg gehad dat God ingreep en voorkwam dat bijvoorbeeld soldaten kinderen voor de ogen van hun moeders in stukken hakten (zoals bijv. in Myanmar gebeurde)? Heeft God ooit het schrijnende onrecht voorkomen dat kinderen, notabene door de Kerk zelf, werd aangedaan? Er zijn miljoenen mensen die bidden om het einde van de oorlog in Oekraïne* en als het einde daar is, God daarvoor bedanken. Het is onnozelheid ten top als je bedenkt dat elke minuut dat een oorlog duurt er één te lang is en de gruwelijkheden zich van het begin af aan met grote snelheid opstapelen. Elke oorlog stopt een keer, maar niet door gebed, of we moeten het onnoemelijke leed van iedere oorlogsminuut als Gods bedoeling zien. Waarom zou God mij mijn dagelijks brood geven maar het nalaten om Poetin tot inkeer te brengen? God doet het een noch het ander; Hij is niet wie wij denken dat Hij is.

* Zelfs de oorlog in Oekraïne wordt religieus gemotiveerd; de kerkscheuring van 2014 heeft Poetin reden gegeven de vernietiging van de Russisch-Orthodoxe kerk in Oekraïne tegen te gaan en het is daarmee (ook) een rechtvaardiging voor de inval. Poetin krijgt daarbij alle steun van kerkvorst Kirill, de leider van de Russisch-Orthodoxe kerk. Ik vraag me wel eens af: hoeveel beter zou de mensheid er voorstaan als religie niet bestond?

En talrijke profetieën zijn uitgekomen. De eerste komst van Jezus bijvoorbeeld (klik hier voor een overzicht met 44 profetieën), maar ook de verwoesting van de tempel (Mattheüs 24:2). Elke profetie van God komt uiteindelijk uit. Dus Jezus zal terugkomen (Openbaring 19:11).

Het lijkt mij vele malen waarschijnlijker dat de bedenkers van de christelijke religie hun uiterste best hebben gedaan om hun nieuwe theorieën enerzijds te laten aansluiten bij de Hebreeuwse Bijbel en de Joodse tradities, en anderzijds toegankelijk te maken voor zowel Joden als niet-Joden. Hoe moeilijk is het voor een kenner om een aantal juiste linken naar vroegere geschriften in een nieuwe theorie onder te brengen? Beschrijf een gebeurtenis die aanhaakt op een profetie, leg Jezus woorden in de mond die eerder voorspeld zijn. Het is echt niet zo gek om zo te denken in een maatschappij waar de meeste mensen ongeletterd waren en de zucht naar macht niet anders was dan in onze tijd. Angst voor geweld en gebrek aan geletterdheid, dus aan mogelijkheden om

tegenwerpingen te maken, maakten het relatief gemakkelijk om eigen doelstellingen te integreren bij de installatie van een nieuwe religie.

De verwoesting van de tempel werd door Jezus voorspeld, maar de evangeliën die er melding van deden, kwamen na de verwoesting uit (in een vorm die wij niet kennen en waarvan we dus ook niet weten of Jezus' vage profetie er toen al in vermeld werd). Ik vermoed overigens dat religieuze gebouwen, zeker in vroegere tijden, altijd het risico op verwoesting liepen, door oorlogen, overheersing, religieuze conflicten, etc. Erg spectaculair was de voorspelling dan sowieso niet.

Het geloof aanvaard... en dan?

Weer een aparte stap; suggereer je hiermee dat het bovenstaande voldoende aanleiding kan geven om het geloof te aanvaarden? Los van mijn beschreven tegenwerpingen, mis ik nu toch wel heel erg de levensbeschouwelijke redenen om het geloof te aanvaarden. Naar mijn idee doet al het voorgaande er zelfs nauwelijks toe met betrekking tot de ware redenen om te geloven. Het christelijk geloof als de waarheid omarmen omdat er een profetie in de Bijbel staat die uitgekomen is, om maar iets te noemen, lijkt me niet erg verstandig.

Ik zei al: ik gaf mijn leven aan God. Ik was 22, maar de jaren erna gebeurde er eigenlijk niets. Mijn leven was niet veranderd. Ik vroeg me af hoe dat kon en realiseerde me dat ik weinig tijd stak in mijn relatie met God.

Hoe kon ik dat verbeteren? Door de Bijbel te gaan lezen. Dus ik ging enthousiast aan het lezen. Maar mijn leven veranderde nog steeds niet.

Inmiddels werkte ik voor Open Doers. Waarom was het leven van mijn collega's en van de vervolgte christenen die ik ontmoette zo anders? Ik ontdekte dat het was omdat zij de Bijbel niet lazen, maar deden.

Nu weet ik hoe ik dat ook moet doen. Ik heb zelfs een korte cursus ontwikkeld voor mensen die dit ook willen leren. Via deze cursus help ik je om dagelijks of in ieder geval regelmatig tijd met God door te brengen op zo'n manier dat je Zijn Woord echt tot je neemt en er iets mee gaat doen.

=====

Ik merk dat de insteek die wij volgen nogal verschillend is. In ieder geval in bovenstaande tekst, blijf jij vooral in te zetten op historische redenen om de Bijbel en het christelijk geloof te omarmen. Ik wijs het geloof volledig af op basis van meer filosofische redenen. Mocht je geïnteresseerd zijn, ik heb hieronder mijn 'cursus' opgenomen; een schrijven waar ik al jaren mee bezig ben en soms denk ik dat ik het nooit echt af zal krijgen. Er zijn in ieder geval steeds weer redenen om er zaken aan toe te voegen, dingen anders te verwoorden, etc. In tegenstelling tot een willekeurig evangelie uit de Bijbel, doe ik dat echter allemaal zelf... :-)

Met groet,
Robert

Gedachten over geloven

Robert Termorshuizen

Februari 2022

Inhoudsopgave

- Inleiding
- Behoefte aan een god
- De Bijbel en de definitie van het christen-zijn
- Weten contra niet-weten
- Het ontstaan van het christelijke geloofssysteem en de Bijbel
- Geschiedschrijving in het algemeen
- De essentie van de Bijbel: de offerrite
- De presentatie van God in de Bijbelse en na-Bijbelse tijd
- Het probleem van de ervaring
- Conclusie
- Bijlage

Inleiding

In dit schrijven wil ik een poging doen om mijn ideeën over religie te verwoorden. Het is mijns inziens onmogelijk om God te definiëren of te kenschetsen, zelfs als je bereid bent Zijn bestaan voor waar aan te nemen. Daarbij meen ik dat het volstrekt onredelijk is om de Bijbel het Woord van God te noemen; ik zet vraagtekens bij de aanspraak op de waarheid die veel gelovigen menen te kunnen maken op basis van de veronderstelde onfeilbaarheid van de Bijbel. Deze vraagtekens gelden vanzelfsprekend ook voor andere religies. Ik richt me in dit schrijven vooral op het Christendom, omdat ik daar het meest bekend mee ben, maar mijn zienswijze is ook van toepassing op andere religies.

Het gaat er in alle gevallen om dat de overtuiging gebaseerd is op de aanname dat de religieuze geschriften de ware God doen kennen en dat de autoriteit ervan rechtstreeks ontleend wordt aan de veronderstelde bemoeienis van God met de totstandkoming van deze geschriften.

Er zijn veel woorden vuil gemaakt aan het aantonen dat door mensen geschreven teksten toch de onvervalste gedachten van God kunnen weergeven, maar deze vaak ingewikkelde theorieën gaan voorbij aan de aanname die het onvermijdelijke begin ervan vormt. Het probleem is dat de autoriteit van een religieus geschrift bij voorbaat een gegeven is en nooit ter discussie wordt gesteld. De redenering is steeds dat we een conclusie hebben (de onfeilbaarheid van het religieuze geschrift) en daar *vervolgens* de argumenten bij gaan verzinnen; dit doodt alle kritiek en smoort iedere vorm van redelijk denken in de kiem.

Dat religies op aannames gebaseerd zijn, is een dubieus gegeven, temeer omdat er consequenties aan verbonden zijn, die zich erg slecht verhouden tot meer redelijke overwegingen ten aanzien van de mens en het leven.

Ik hoop op de voorliggende pagina's de problemen helder te krijgen en een richting te duiden waarin de mens en niet God centraal staat. Dat is op geen enkele manier een arrogant perspectief; het is de consequentie van de vaststelling dat we alleen de mens tot een bepaalde hoogte kunnen kennen en dat we verantwoordelijk zijn voor het leven tussen onze eerste en laatste ademhaling. Die verantwoordelijkheid moet gebaseerd zijn op kennis en inzicht hieromtrent, en niet op een op aannames gebaseerde religieuze theorie.

De onderwerpen die ik in verband hiermee de revue wil laten passeren, betreffen onder meer de behoefte aan God en de in het geding komende redelijkheid bij letterlijke interpretaties van de Bijbel. Daarbij besteed ik aandacht aan de geschiedschrijving, het offerritueel, de verschillende gezichten van God en de ervaring, vaak gezien als de belangrijkste factor bij de geloofsovertuiging.

Behoeftte aan een god

Door de eeuwen heen is de mensheid in overtuigende meerderheid op de een of andere manier gelovig geweest. Een studie uit 2010 laat zien dat op dat moment ruim 83% van de wereldbevolking een geloof aanhing.

De behoefte aan een god, een hoger macht, een uiteindelijke waarheid, lijkt me niet aangeboren te zijn, maar is veeleer een reactie op het leven waar de mens zich mee geconfronteerd ziet. Voor een ander deel laat het zich door tradities verklaren. Als je geloof met de paplepel krijgt ingegoten, krijgt het automatisch een vanzelfsprekendheid die zomaar de rest van je leven voortduurt.

De mens kan zichzelf als nietig, machteloos en onwetend ervaren, al helemaal als hij, zoals in vroegere tijden, geconfronteerd wordt met bijvoorbeeld onverklaarbare en bedreigende natuurfenomenen. Het geeft de mens rust, steun en structuur om ervan uit te gaan dat er een almachtige god is, die zich zodanig tot de mens verhoudt dat die mens daar in een of andere vorm zijn levensbestemming aan kan onttrekken, zelfs als het ongeluk (of god zelf) zijn leven vernietigt.

De behoefte zal voor velen ook te definiëren zijn als een verlangen naar een uiteindelijke en allesomvattende waarheid, die voortkomt uit de vele tegenstellingen en conflicten die het leven kenmerken. Een groter perspectief, waarin alles uiteindelijk op z'n plaats valt, is voor velen een geruststellende gedachte en hangt vaak samen met de wens dat het goede beloond en het slechte bestraft wordt.

Naast en sterk gerelateerd aan het bovenstaande, het mag niet onvermeld blijven, is er ook voortdurend sprake geweest van de verleiding om gebruik en misbruik te maken van deze behoefte. De behoefte wordt zelfs beïnvloed en mede gevormd door factoren die direct in relatie staan tot bijv. machtsvraagstukken. Ook de christelijke geschiedenis laat hiervan een aaneenschakeling van 'incidenten' zien, vanaf het ontstaan van deze religie tot de dag van vandaag toe. Mensen middels een appel op veronderstelde religieuze waarheden in een bepaalde richting manoeuvreren (eventueel door daar geweld bij in te zetten) is een praktijk waar veel machthebbers (van wereldleiders tot dominees, leraren, gezinshoofden, etc.) zich van bediend hebben in de menselijke geschiedenis. En daar ging lang niet altijd een religieuze overtuiging aan vooraf. Met God aan je zijde, heb je domweg een grotere kans je eigenbelang werkelijkheid te laten worden. De macht van de één en de onmacht van de ander zijn aanvullende en op elkaar inwerkende krachtenvelden binnen een symbiotische relatie. Hoe macht (de behoefte aan overheersing) en onmacht (de behoefte aan veiligheid en zingeving) het gezicht van een religie bepalen, is bijgevolg een interessant studieonderwerp.

Ik veronderstel dat de meerderheid van de religies een ontstaansgeschiedenis en ontwikkeling kennen die sterk samenhangt met het kunnen beïnvloeden en sturen van menselijk gedrag op grote schaal. Dat geldt in ieder geval voor de ontstaansgeschiedenis van het Christelijk geloof, waarbij de waarheidstoekenning direct in verband stond met de belangen van de machthebbers in het Romeinse Rijk.

Er kan gesteld worden dat een veelheid aan redenen heeft geleid tot een veelheid aan religies; specifiek geconstrueerde theorieën die de volgers ervan voor waar aannemen, terwijl andere theorieën als verzinnsels of bedriegerij afgedaan worden, meestal ongeacht of men ermee bekend is of niet. De plek waar je geboren wordt heeft een grotere invloed op de religie die je aanhangt dan redenen van inhoudelijke aard.

De behoefte aan een god kan dus een specifiek religieuze invulling krijgen en deze invulling wordt niet zelden als de enige waarachtige gezien. In een bepaald opzicht is dat niet zo gek, want de onzekerheid over het bestaan bezweren met een opvatting die net zo goed niet waar kan zijn, voorziet natuurlijk niet in de behoefte. In een ander opzicht is het echter wél gek, en wel omdat de gelovige de meest wonderlijke dingen voor waar aanneemt en slechts zelden de noodzaak voelt om deze aannames aan een kritisch onderzoek te onderwerpen of deze te vergelijken met andere religies of levensovertuigingen. De behoefte lijkt een vorm van goedgelovigheid in de hand te werken.

Ik vermoed dat de behoefte aan een god, sterk samenhangt met het probleem van de mens, dat in de theorieën van Erich Fromm een centrale plek inneemt: de mens komt voort uit de natuur maar zal er naar zijn wezen ook los van komen te staan, in een proces van bewustwording en volwassenwording, typisch voor de menselijke soort. Deze ontwikkeling kan een vervolg krijgen die in het verlengde ligt van de acceptatie hieromtrent inclusief bijpassende uitdagingen en perspectieven óf ze zal leiden tot nieuwe afhankelijkheden ter compensatie van het verlies van de oorspronkelijke verbondenheid met de natuur. Nieuwe 'bindingen' kunnen op diverse manieren vorm krijgen; bijvoorbeeld door de verheerlijking van eigen clan, ras of soort, of door de onderwerping aan een mens, een idee of een god.

In het verlengde hiervan *kan* religie geduid worden als *het onvermogen om de menselijke uitdaging te onderkennen en aan te gaan*. Het is de consequentie van het ondergeschikt maken van de mens aan veronderstelde religieuze waarheden.

De Bijbel en de definitie van het christen-zijn

De Bijbel kan op diverse manieren gelezen worden, net als veel andere religieuze geschriften. Het kan o.a. als letterlijke waarheid of als symbolische wijsheid geïnterpreteerd worden en de keuze daartussen is relevant. Voor dit schrijven is het belangrijk om het christen-zijn waar ik aan refereer, te definiëren, zodat helder wordt tegen welke bijbelse interpretatie ik mij afzet.

Het Christendom is gebaseerd op de persoon van Jezus (de Christus) en deze Jezus wordt verondersteld Zoon van God te zijn, gestorven voor de zonden der mensen en opgestaan uit de dood. Een christen is iemand die dit offer (de genadetheorie) geaccepteerd heeft, een persoonlijke verlossing heeft meegemaakt, Jezus wenst te volgen, én daarbij de Bijbel ziet als Gods Woord – een verzameling boeken die boven alle twijfel en kritiek verheven is en als leidraad voor het leven functioneert.

Mijn schrijven richt zich op deze christenen en breder gezien op alle gelovigen die hun leven vormgeven n.a.v. een vergelijkbare interpretatie van hun geschriften. Iemand die de Bijbel enkel gebruikt voor symbolische interpretaties, is in deze optiek dus geen christen.

(Dat een symbolische interpretatie zinvol kan zijn, wordt in de bijlage geïllustreerd met een fragment uit Erich Fromms boek "Dromen, sprookjes, mythen").

Weten contra niet-weten

Als het gaat om de vraag of er een god bestaat, dan zou ik mijn insteek als volgt willen omschrijven: ik houd het bestaan van een god voor mogelijk. Misschien is het beter om niet over een god te spreken, maar bijvoorbeeld over kaders die voorbij de menselijk kaders en het menselijke bestaan gaan; zaken waarover wij geen weet hebben en ook niet kunnen hebben. Ik denk niet dat het leven een god nodig heeft om tot een juist begrip of een zinvolle definitie te komen; ik beschouw de vraag of god bestaat feitelijk als weinig relevant, juist omdat er geen antwoord op te geven is.

Theoloog Harry Kuitert (1924-2017) meende: "Alle spreken over boven komt van beneden, ook het spreken dat beweert van boven te komen".

Het komt mij voor dat Kuitert met deze uitspraak de waarschijnlijkheid aan zijn kant had. Alles wat wij over God weten, is ons bekend door menselijke inspanningen; woorden, theorieën, zienswijzen, aannames. Christenen veronderstellen goddelijke inmenging bij een beperkt aantal van deze uitingen, maar er is niets dat dergelijke veronderstellingen rechtvaardigt. Het is veel waarschijnlijker dat mensen dingen bedacht hebben (ingebod in hun specifieke omstandigheden) die door henzelf of door anderen van een goddelijke autoriteit voorzien zijn.

Nemen we dat als uitgangspunt, dan volgt hieruit dat het aannemelijk is om te veronderstellen dat we geen enkele god kunnen kennen (als we het bestaan van een god al voor mogelijk houden). Elke definitie is dan immers een menselijke definitie.

En iedereen die meent dat daar wel iets meer over te zeggen valt, kan zich enkel beroepen op menselijke fantasieën en theorieën en zal in de basis uit moeten gaan van aannames. Het goddelijke en het menselijke domein kunnen enkel naast elkaar bestaan bij de bereidheid van de mens om allerlei aannames te doen over het goddelijke domein.

Het zijn aannames die in de eerste vier eeuwen na Christus geleid hebben tot een theologie, die onder meer zegt dat de Bijbel het woord van God is en de absolute waarheid vertegenwoordigt. Laat het duidelijk zijn: de samenstelling en betekenis van de Bijbel zijn het *resultaat* van deze theologie, en niet de *oorsprong* ervan. Het Nieuwe Testament bestaat uit een streng geselecteerde (en gemuteerde) verzameling geschriften; een selectie die vorm kreeg *nadat* de christelijke waarheidstheorie tot stand was gekomen. Dat Jezus hier in naam het hoofd van is, zou Hem als een ultieme belediging voorkomen, vermoed ik.

Het is wat mij betreft dus onjuist om de Bijbel te zien als het Woord van God. De Bijbel is niets meer en niets minder dan het voortbrengsel van menselijke inspanningen, die tot doel hadden een nieuwe religie vorm te geven.

Het is mijns inziens op z'n zachtst gezegd eigenaardig dat wij de Bijbel op een wezenlijk andere manier zouden moeten beoordelen dan andere boeken. Zonder uitzondering wordt ieder boek als het resultaat van menselijke inspanningen gezien en een boek is daarom per definitie geen verslag van de waarheid, hoe zinvol de naar voren gebrachte ideeën ook kunnen zijn. Hoe redelijk is het om de Bijbel dan toch als Gods woord te zien, als een verslag van de absolute waarheid? De moslim doet iets vergelijkbaars met de Koran (een enkel ander voorbeeld van de vele die er te geven zijn). Omdat er verondersteld wordt dat er maar één waarheid is, komen deze geloofsrepresentanten altijd lijnrecht tegenover elkaar te staan, waarbij beiden partijen tot de dood toe overtuigd zijn van hun eigen gelijk. Het zou lachwekkend zijn als het niet in zoveel ellende geresulteerd had.

De aanname dat de Bijbel het woord van God is, heeft de waarschijnlijkheid bepaald niet aan haar zijde, maar de gelovigen geloven het en dit geloof creëert iets dat voorbij de aanname gaat, aangezien veel gelovigen meer over overtuiging dan over aanname spreken en zeker menen te weten de waarheid gevonden te hebben. Het eigenaardige gegeven doet zich voor dat iets, waarvan onmogelijk is vast te stellen of het de waarheid is, een zo grote overtuiging kan opleveren dat mensen zich er volledig aan overgeven. Mensen leveren zichzelf uit aan een idee, een daad die op zichzelf al te denken geeft, en gaan binnen deze context wel heel erg voorbij aan iedere vorm van redelijkheid, vaak zonder dit zelf in de gaten te hebben.

Het ontstaan van het christelijke geloofssysteem en de Bijbel

Los van alle kritiek tot dusver, kunnen we ook stellen dat het Christendom beschikt over een ingewikkeld en doordacht geloofssysteem. Een aantal vroege volgelingen van Jezus, waaronder Paulus, hebben hun best hebben gedaan er een passend verhaal van te maken, aanhakend op de Joodse traditie en van verondersteld belang voor iedereen (Jood of niet-Jood). De inspanningen van Paulus en anderen en de effecten hiervan op de totstandkoming van de christelijke leer zijn aanzienlijk.

Er zijn gelovigen die menen dat de doordachtheid van het geloofssysteem als een bewijs van diens waarheid gezien kan worden, temeer als daarbij aangetekend kan worden dat de Bijbel het meest gelezen boek is en de impact van het Christendom aan de orde is gebleven tot de dag van vandaag. De doordachtheid heeft mijns inziens niets met de waarheid te maken. Het christelijke geloof is een slim bedachte theorie die een oplossing bleek voor de multiculturele chaos van het Romeinse rijk in de eeuwen rond het begin van de jaartelling. Het was één van de vele theorieën over Jezus en waarschijnlijk was de bijbehorende groepering afgedaan als een zoveelste sekte, als de bedenkzels niet door de wereldlijke macht werden opgepikt en ingezet als het bindmiddel voor een onsamenhangende en conflicterende ratjetoe van religies en culturen.

Dat een samenwerking tussen de wereldlijke macht en een aantal religieuze figuren geleid heeft tot het opwaarderen van een op Jezus gebaseerd geloofssysteem tot een staatsgodsdienst, met als gevolg dat alles wat van de nieuwe norm afweek vervolgd of vernietigd moest worden, vervult mij met grote argwaan (nota bene: gelovigen werden eerst vaak vervolgd door de Romeinen, na de acceptatie van het Christendom als staatsgodsdienst, waren het de christenen zelf die vervolgingen van andersdenkenden voorstonden). Voeg daarbij de specifieke selectie van geschriften die onderdeel uit gingen maken van het religieuze handvest, dat vervolgens ook nog eens als het onfeilbare Woord van God gezien werd, en het wordt er allemaal niet veel beter op.

Mensen die deze geschiedenis erkennen maar vervolgens menen dat God dit zo gewild en gebruikt heeft en dat de Bijbel daarom toch gerust als het woord van God gezien kan worden, gaan naar mijn smaak alle grenzen van de redelijkheid te buiten. Dat is wat mij betreft zelfs een gevaarlijke perceptie, want als je onredelijke kenmerken voor redelijk en juist gaat aannemen, zeker binnen een dergelijke, allesomvattende theologie, dan opent dat de deuren naar onmenselijkheid. En dat is natuurlijk ook precies wat de geschiedenis ons veel te vaak heeft laten zien.

In de evangeliën staat het verhaal van Jezus opgetekend en deze geschriften worden gezien als de basis van het geloofssysteem dat hier ter discussie staat. Het is een opmerkelijk feit dat de evangeliën geschreven zijn door mensen die Jezus niet gekend hebben en dat het vroegste evangelie (Markus) waarschijnlijk zo'n 30-35 jaar na Jezus' dood geschreven is (de ons bekende versie heeft echter een lange ontstaansgeschiedenis gehad waarin veel veranderingen zijn aangebracht, tot het aan het einde van de vierde eeuw in de canon werd opgenomen). De evangeliën zijn gebaseerd op mondelinge overleveringen, die per definitie verdacht zijn, en waarschijnlijk op een aantal spreukenevangeliën, zoals het gereconstrueerde evangelie Q en het evangelie van Thomas (die op hun beurt ook allerhande veranderingen hebben ondergaan). Aangezien de intentie van de evangeliëschrijvers niet was om een zuiver historisch verslag te doen van het leven van Jezus, maar dat er persoonlijke overtuigingen ten aanzien van de rol van Jezus in een religieuze context aan ten grondslag lagen, is er ook daarom weinig reden om de evangeliën als al te betrouwbare documenten te zien.

Ik meen dat de evangelienschrijvers, die Jezus met terugwerkende kracht een goddelijke status gaven, van alles hebben verzonnen (of gebaseerd hebben op onmogelijk te verifiëren getuigenverklaringen) en dat konden legitimeren met de veronderstelling dat het allemaal zo gebeurd zou kunnen zijn, juist omdat Jezus de Zoon van God was.

Hierbij mag worden opgemerkt dat er nog vele andere evangeliën zijn, zoals het reeds genoemde evangelie Q en het evangelie van Thomas, waarin Jezus dikwijls geheel andere rollen kreeg toebedeeld dan die van Zoon van God of Verlosser van de mensheid. De meeste van deze evangeliën en aanverwante geschriften zijn vernietigd, maar gelukkig niet allemaal, zoals de relatief recente vondst van de Nag Hammadigeschriften laat zien.

Duidelijk is wel dat de Bijbel is samengesteld uit boeken en brieven die vaak een lange ontwikkelingsgeschiedenis hebben (van mondelinge overlevering, tot schriftelijke vormen die veelvuldig gekopieerd en herschreven werden, passend bij de inzichten van de schrijver of bij de toen geldende geloofsopvattingen van de groep waartoe de schrijver behoorde) om uiteindelijk opgenomen te worden in de definitieve canon, behorend bij de theologie die tot staatsgodsdienst verheven werd. Voeg daarbij het gegeven dat alle beslissingen door een machtselite (een geletterde minderheid) werden genomen, er geen enkele vorm van onafhankelijke verificatie of waarheidsvinding bestond, en kritiek zelfs niet toegestaan was, en het zal duidelijk zijn dat we hier toch echt met een verdachte ideologie te maken hebben.

Geschiedschrijving in het algemeen

Over geschiedschrijving in het algemeen kan gesteld worden dat vrijwel ieder volk en elke generatie zijn geschiedenis wenst te beschrijven. Dat is bedoeld om een historisch besef te creëren, waarbij vooral vaderlandsliefde en trots over de eigen verdiensten en verworvenheden belangrijk zijn. Deze functie is belangrijker dan het beschrijven van de waarheid en om die reden werd de geschiedenis van een volk dikwijls herschreven en aangepast.

In tegenstelling tot wat in de westerse cultuur ondertussen gemeengoed is geworden, werd de geschiedschrijving in vroegere tijden uitgevoerd door een kleine groep schrijvers, die niet onafhankelijk waren en ook niet door een onafhankelijk orgaan gecontroleerd werden. Ook dit is iets dat in de overwegingen over het belang van de Bijbel moet worden meegewogen. Er kan geen sprake zijn van een letterlijke verslaglegging van hetgeen zich allemaal heeft afgespeeld. Hedendaagse studies naar historische gebeurtenissen zijn daarom doorgaans betrouwbaarder dan de oorspronkelijke documenten, of zijn op z'n minst zijn deze hedendaagse studies noodzakelijk om een en ander in een juist historisch perspectief te plaatsen.

We hebben deze vorm van geschiedvervalsing ook in de recente Nederlandse geschiedenis gezien: de Gouden Eeuw is altijd beschreven als een mooie en memorabele tijd in de vaderlandse geschiedenis, de naam verradt dit al, maar bij de terugblik op deze periode is ondertussen wel gebleken dat Nederland meer als roofstaat, dan als mens- en Godlievende natie beschouwd dient te worden. Dat onze welvaart en onze manier van leven verdiensten zijn en tot onze rechten behoren, is bijgevolg zeer aanvechtbaar.

De essentie van de Bijbel: de offerrite

Na meer algemene gedachten over de Bijbel, ga ik me nu meer specifiek op de inhoud richten. Om te beginnen: het idee van de verlossing van onze zonden door het offer dat God bracht, de essentie van de christelijke geloofsleer.

Binnen de christelijke leer is de offerrite van essentieel belang; de genadetheorie leert ons dat de mens zich kan verzoenen met God door het offer te accepteren dat Jezus bracht door Zijn leven te geven. De Bijbelse offerrite is gebaseerd op de offerrituelen die in vele culturen en godsdiensten voorkwamen (en voorkomen) als manieren om in het reine te komen met het goddelijke. De offerrite is in feite een primitief waanidee waarmee verondersteld wordt dat je je eigen fouten op iets onschuldigs kunt afwentelen en het heeft ertoe geleid dat vele dieren én mensen (kinderen) als zondebok werden aangemerkt en op afschuwelijke wijze de dood vonden.

Dat de offerrite in het Christendom is overgenomen als middel om tot een definitieve verzoening tussen God en mens te komen, is knap bedacht omdat er een ingang mee werd gevonden bij de diverse bevolkingsgroepen in het Romeinse Rijk, maar het idee wordt er niet minder pervers van.

Om de offerrite passend te maken voor de christelijke geloofsleer, moesten er wel een aantal ingrijpende wijzigingen aangebracht worden. Bijvoorbeeld omdat niet de zondaar maar God zelf een offer brengt. Dat is een eigenaardige wending. Verder heeft het offer hier geen tijdelijke functie meer, wat het normaal gesproken altijd is omdat de mens feilbaar blijft; het is een aflaat voor het leven geworden, die enkel als gift geaccepteerd hoeft te worden. Wat ten slotte ook opvallend is, is dat Jezus weer tot leven wordt gewekt. Het is als een geit die geslacht wordt, maar drie dagen later weer gezond en wel voor de deur staat. Je kunt je afvragen of dit het idee van een offer, waarbij je iets opoffert, iets afstaat of opgeeft, eigenlijk niet geheel ontkracht.

Ik vind het een twijfelachtige constructie, die typisch menselijk is; een vreemdsoortige aanpassing van een gebruik dat van zichzelf al als behoorlijk achterlijk te typeren valt, zeker als het gaat om het offeren van levende wezens. God zou zich hebben kunnen bedienen van iets anders dan deze uiterst onredelijke gewoonte, zo komt het mij voor. Een uitspraak als “je zonden zijn je vergeven”, geen buitensporige uitspraak bij de veronderstelling van een almachtige God, zou de bijbelse offerrite in één klap volstrekt overbodig maken.

De presentatie van God in de bijbelse en na-bijbelse tijd

Het volgende aandachtspunt betreft de manieren waarop God zich presenteert in de Bijbel; deze zijn namelijk allesbehalve consistent.

Als we globaal een indruk van God proberen te krijgen door de Bijbel te lezen, dan zien we dat Hij aanvankelijk in harmonie met de mens leefde, maar na de zondeval op afstand kwam te staan. De mens werd aan zichzelf overgeleverd en moest maar zien hoe hij zich staande hield. Hard werken, pijn, ziekte en de dood waren zijn deel geworden. De mens had het geheel en al verbruid door van de boom der kennis van goed en kwaad te eten. Met Adam en Eva werd de gehele mensheid de ellende in getrokken. Een vreemde lezing van de vroegste geschiedenis van de mensheid als je het als letterlijke waarheid ziet, maar dat ter zijde.

Iets later in de geschiedenis duikt God op als de God van een stam en later van een volk, nl. de Israëlieten. Deze vorm van partijdigheid is al wat eigenaardig en bedenkelijk, te meer als we de Bijbelse geschiedenis verder bestuderen en zien hoe het volk van God, volgens de Bijbel zelf, gruwelijke slachtingen aanricht om uiteindelijk in het Beloofde Land neer te strijken. En God legitimeert deze gang van zaken? Hoe blind kun je zijn om hier een werkelijke in plaats van een verzonnen God te zien acteren... Maar ook dat (even) ter zijde.

Daarnaast blijkt God ook niet altijd goed te weten wat Hij wil. Zo gaat het verhaal dat Abraham met God in discussie gaat over een stad die God wil vernietigen; "wilt U dan behalve de schuldigen ook de onschuldigen het leven benemen?". Alleen de vraag al! En God kwam Abraham tegemoet door aan te geven dat de stad niet verwoest zou worden als er nog tien rechtvaardigen gevonden zouden worden.

Ook opmerkelijk is het verhaal van Noach, waarbij God besloot om al het leven op aarde te vernietigen. Het was een rigoureuze maatregel waarbij mens en dier getroffen werden op een stel uitverkorenen na. Er getuigt weinig liefde uit. Als de mens, op Noach en diens familie na (..), al door en door slecht was, dan zal dat toch zeker niet van de dieren gezegd kunnen worden, die nooit van de boom der kennis van goed en kwaad gegeten hebben en leven volgens hun natuurlijke instincten. Daarbij, verwachtte God nou echt dat dit effect zou hebben? Er was weinig reden om aan te nemen dat de mens na de zondvloed van betere kwaliteit zou zijn dan die van ervoor en een alwetende God zou dit voorzien hebben. Hier is geen wijze en liefdevolle God aan het werk, maar een op wraak beluste en gefrustreerde God.

Welbeschouwd is de God van het Oude Testament een vrij duidelijk herkenbare projectie van de mens. In Zijn doen en laten lijkt Hij de mens. Ook het Oude Testament illustreert een omgekeerde geschiedenis: het was niet God die de mens maakte, het was de mens die God maakte... net zoals niet Jezus, maar de mens de christelijke heilsboodschap uitvond (en als Gods waarachtige openbaring presenteerde).

In het Nieuwe Testament verandert het beeld van God ingrijpend. Het adagium 'God is liefde' doet zijn intrede en Hij verandert in een liefdevolle en vergevingsgezinde God voor alles en iedereen. Deze verandering wordt in concreto vormgegeven door Jezus' komst naar deze aarde en diens dood en opstanding, waardoor de liefde van God de mens ook daadwerkelijk kan bereiken. Daarbij moet natuurlijk wel opgemerkt worden dat Gods onvoorwaardelijke liefde geldt voor zolang een mens het leven heeft. Beloning en straf blijven aan de orde; het is onvoorwaardelijke liefde met voorwaarden.

In de geschiedenissen zoals opgetekend in de Bijbel is er sprake van een God die bemoeienis heeft met de mens, althans met sommige mensen. In het Oude Testament laat deze God zich leiden door

rechtvaardigheid, zegen en straf, soms door wraakgevoelens, terwijl in het Nieuwe Testament het accent zich verlegt naar Gods onvoorwaardelijke liefde. Dat lijkt mij nogal gekunsteld. Het getuigt van menselijke zienswijzen en interpretaties; het gevolg van menselijke ideeën over de wenselijke verschijningsvorm van God. Mensen hebben God altijd beschreven op een wijze die hen als het beste voorkwam, soms was dat uit edele overwegingen, maar vaker was eigenbelang hierbij de drijvende factor. Het lijkt mij dat er hoe dan ook weinig reden is om een echte God gepresenteerd te zien in de Bijbelse geschriften.

Wat voorts opvalt is dat er van de concrete aanwezigheid van God in de Bijbelse geschiedenis, weinig meer overblijft in de na-Bijbelse tijd. Sterker nog: God is verborgen. En de vraag is: waarom? Waarom deed Jezus in Zijn tijd wonderen voor gelovigen en ongelovigen en waarom doet Hij dat anno nu niet meer? Waarom veronderstellen wij Gods generositeit bij het voedsel op ons bord en accepteren we dat elders op de wereld, kinderen voor de ogen van hun moeders in stukken worden gehakt? Moeten we geloven zoals de kinderen of getuigt het eigenlijk van een wrede en grenzeloze domheid om de dingen zo te zien?

Het lijkt mij een ongelooflijke dwaling om een ideologie aan te hangen, waarvan gezegd wordt dat niet het begrijpen maar het op kinderlijke wijze accepteren ervan centraal staat. De gevaren van een dergelijke perceptie mogen duidelijk zijn. Het komt mij voor dat als het de waarheid betreft, dat het dan voor iedereen toegankelijk en duidelijk moet zijn. Als dat niet kan, en het alleen waarheid wordt voor hen die het als waarheid accepteren, dan wordt het een uiterst verdachte theorie, waar bijzonder vervelende consequenties aan verbonden zijn, zoals de geschiedenis voortdurend heeft laten zien.

Het probleem van de ervaring

Zo zijn er vele aspecten die vragen of kritiek oproepen en voor alles geldt dat het bijzonder onwaarschijnlijk is dat er een goddelijke waarheid mee verbonden is.

Veel mensen menen dat de uiteindelijke overtuiging komt met de ervaring dat het de waarheid betreft en dat God daadwerkelijk bemoeienis heeft met de levens van hen die ervoor openstaan.

Ervaring is een lastig te bespreken onderwerp als het gaat om de discussie of het christelijk geloof de waarheid vertegenwoordigt. Als jij iets ervaart en ik niet, hebben we te weinig gemeenschappelijk om een vruchtbare inhoudelijke discussie te voeren. De ervaring heeft enkel een subjectieve en persoonlijke basis en vertegenwoordigt zeker niet iets met een algemene geldigheid. De ervaring kan ook het product van de eigen psyche zijn. En hoe vaak gebeurt het dat een ervaring met bijbehorende overtuiging ons op een later moment als volstrekt onherkenbaar voorkomt? Veel ervaringen zijn geworteld in onwetendheid en onnozelheid en bijgevolg onwaarachtig en onbetrouwbaar.

Er zijn twee zaken die ik specifiek onder het voetlicht wens te brengen en dat zijn: 1. De door overtuiging gestuurde ervaring en 2. De vraag of de ervaring specifiek thuishoort binnen het eigen religieuze geloofssysteem.

1. De door overtuiging gestuurde ervaring

Het lijkt mij juist om te veronderstellen dat veel ervaringen direct gekoppeld zijn aan bepaalde overtuigingen. De overtuiging stuurt de ervaring, los van de vraag of de overtuiging juist is of niet. Als je je kind vertelt dat kabouters bestaan en hij gelooft dat, dan moet je niet verbaasd staan te kijken als hij een keer thuiskomt met het verhaal rode puntmutsen in het struikgewas gezien te hebben. Het kind beleeft de werkelijkheid op basis van (beperkte en niet-ontwikkelde) ideeën die hij over die werkelijkheid heeft en geldt dat niet voor iedereen in meer of mindere mate? Eenzelfde verschijnsel zien we bij de placebo. De placebo bevat geen werkende stoffen maar heeft een effect alsof het die werkzame stoffen tóch bevat. Het vertrouwen in de dokter die het middel voorschrijft, werkt genezing in de hand. Anders gesteld: de placebo werkt omdat de patiënt erin gelooft. We kunnen ervan vinden wat we willen, maar als het geloof op een dergelijke manier werkt, heeft het natuurlijk niets met de waarheid te maken. De voorbeelden laten in ieder geval zien dat de mens gemakkelijk tot bepaalde waanideeën te bewegen is.

Ervaringen met het goddelijke kunnen gemakkelijk in het verlengde liggen van de overtuiging dat God bestaat en dat goddelijke ervaringen dus mogelijk zijn. De ervaring kan ook geconstrueerd zijn door een zieke of misleide psyche. Ik vermoed dat mensen die labiel zijn of geestelijke nood kennen, meer vatbaar zijn voor dit soort ervaringen.

Enige tijd geleden kreeg ik van het ene op het andere moment verschrikkelijke pijn in mijn been. Ik kon er geen reden voor verzinnen, het leek zomaar te gebeuren. De pijn hield enkele minuten aan en verdween toen weer, net zo plotseling als dat zij gekomen was. Ik realiseerde mij dat ik God om hulp had kunnen vragen, 'verlos mij van deze pijn, lieve God'. De pijn zou ook dan even later verdwenen zijn en ik had de ervaring kunnen zien als een bewijs van Gods bemoeienis met mijn leven. Het voorbeeld illustreert hoe misleidend een ervaring kan zijn.

2. De ervaring en het eigen religieuze geloofssysteem

De mens die iets van goddelijke inmenging ervaren heeft (meent ervaren te hebben), zal, als hij een religie aanhangt, de neiging hebben om de ervaring in het verlengde van zijn religiositeit te zien. Ik vraag me af of dat verband terecht is. Het benoemen van een ervaring van troost als Jezus' bemoeyenis met jouw leven, is een aanname die aansluit bij je geloof, maar niet noodzakelijkerwijs bij de ervaring zelf. Dat is misschien een wat abstracte benadering maar het doet recht aan het feit dat mensen met verschillende religieuze achtergronden (zelfs mensen zonder religieuze overtuiging) vergelijkbare ervaringen kunnen hebben. Het is bijgevolg geen ervaring die bewijst dat je een juist geloof aanhangt. Het enige dat gebeurt is dat je de ervaring in je eigen referentiekader inpast en dat dan als een bewijs van je geloof ziet.

Conclusie

Een geloof dat overeenkomt met de in dit stuk beschreven zienswijze, nl. als iets dat de absolute waarheid vertegenwoordigt en de mens met zijn eigen mogelijkheden tot rede en liefde daaraan ondergeschikt maakt, is mijns inziens een dwaze en gevaarlijke ideologie.

Naar mijn stellige overtuiging jaagt de op deze manier gelovige mens een hersenschim na; een op aannames gebaseerde overtuiging die indringend onredelijk is. Rechtvaardiging vindt de gelovige mens in de Bijbel (een om verschillende redenen verdachte verzameling boeken), in ervaringen of eventueel in het feit dat de geloofsovertuiging gedeeld wordt met velen. Waarheid en bedrog rond een thema worden echter niet bepaald door de populariteit ervan, en de (individuele) menselijke ervaring kan geen maatgevend karakter hebben.

Naar mijn idee schiet iedere poging om God te kenschetsen ernstig te kort. De poging daartoe illustreert meer het verlangen naar antwoorden of de angst voor het niet-gedefinieerde. Het menselijk bestaan omvat echter vragen waarop geen antwoorden gegeven kunnen worden. Leven met niet-weten is onvermijdelijk. Dat is een gegeven dat onder ogen moet worden gezien en wat mij betreft is dat zeker niet problematisch. Het is ook niet zo dat een menselijk leven zinloos is als er geen perspectief van een hiernamaals is. En zo is het ook onzinnig om te beweren dat het geloof de noodzakelijke basis legt voor moreel denken en handelen, alsof wij goed en kwaad niet van elkaar zouden kunnen onderscheiden zonder religie. De mens is aan alle zijden begrensd, maar binnen die grenzen is een volledig ontplooid leven mogelijk. Alle voorwaarden daarvoor zijn aanwezig. Religies hebben er veeleer een remmend en zelfs destructief effect op en staan naar hun aard een authentieke ontwikkeling en ontplooiing in de weg, ook al beweert zij het tegenovergestelde.

Naar mijn overtuiging moet het menselijk leven, of misschien beter gesteld: *het leven*, centraal staan in de manier waarop wij de dingen bezien. Hierbij zijn rede en liefde de belangrijkste aspecten; alleen in het verlengde hiervan kunnen wij tot ware ontplooiing komen.

Het probleem met het Christendom waartegen ik mij afzet, is dat het geloofssysteem het primaire belang vertegenwoordigt, oftewel: de absolute waarheid vertegenwoordigt, en dat de rest daaraan ondergeschikt gemaakt wordt, waarbij de menselijke rede en de kaders waarbinnen mensen functioneren, op ondoorgrondelijke wijze overtreden worden. Wat overblijft is een verdachte en in essentie inhoudsloze religie, die aanhangers ervan zo maar richting ideologisch fanatisme stuurt.

Erich Fromm schrijft in "Psychoanalyse en religie" (1950) dat het erom gaat dat de mens 'volgens de liefde leeft en volgens de waarheid denkt'. En vervolgens: 'Als de mens dit doet, zijn de systemen die hij gebruikt van secundair belang. Doet hij dit niet, dan zijn zij van geen enkel belang'.

Robert Termorshuizen

Februari 2022

Bijlage

Een goede illustratie van de functie van het universele symbool is een verhaal, geschreven in symbolische taal, dat bijna eenieder uit de westerse cultuur bekend is: het boek van de profeet Jona. Jona heeft Gods stem gehoord die hem opriep naar Nineve te gaan om daar de mensen te prediken hun slechte levenswandel op te geven, opdat zij niet vernietigd zouden worden. Jona hoort Gods stem tegen wil en dank; dat maakt hem tot profeet. Hij is echter een onwillig profeet, die heel goed weet wat hem te doen staat maar die toch tracht Gods bevel (of, zoals wij kunnen zeggen, de stem van zijn geweten) te ontlopen. Hij is iemand die zich niet bekommert om zijn medemensen; hij heeft een sterk gevoel voor recht en orde, maar geen liefde. Hoe komt nu in het verhaal tot uiting wat er innerlijk bij Jona omgaat?

Ons wordt verhaald hoe Jona naar Jaffa ging en daar een schip vond, dat hem naar Tarsis zou brengen. Midden op de oceaan steekt een storm op en terwijl alle anderen bang en opgewonden zijn daalt Jona af naar het ruim van het schip, waar hij in een diepe slaap valt. De zeelieden geloven dat God de storm heeft opgewekt omdat iemand aan boord gestraft moet worden en zij wekken Jona, die hun immers had verteld, dat hij Gods gebod trachtte te ontlopen. Hij zegt hun dan, hem in zee te gooien opdat deze weer tot rust zal komen. De zeelieden (die aanvankelijk een opmerkelijke humaniteit tonen door eerst andere pogingen te doen het schip te redden) nemen tenslotte Jona op en werpen hem in zee. Deze wordt onmiddellijk kalm. Jona wordt opgeslokt door een grote vis en blijft drie dagen en drie nachten in zijn buik. Hij bidt God hem uit zijn gevangenis te bevrijden en God laat de vis Jona op het droge land uitspuwen. Jona gaat dan naar Nineve, vervult Gods opdracht en redt zodoende de bewoners van de stad.

Het verhaal wordt verteld alsof deze geschiedenis werkelijk gebeurd is; het is echter geschreven in symbolische taal en al de realistisch beschreven gebeurtenissen zijn symbolen van Jona's innerlijke belevingen. Wij zien een opeenvolging van symbolen: het zich inschepen, het afdalen naar het ruim van het schip, het in slaap vallen, het in de oceaan geworpen worden en het verblijf in de buik van de vis. Al deze symbolen representeren dezelfde innerlijke beleving: een toestand van afgeslotenheid en bescherming, van een zich veilig terugtrekken uit het verkeer met de medemens. Zij representeren wat ook met een ander symbool zou kunnen worden uitgedrukt: dat van de foetus in de baarmoeder. Hoezeer verschillend ook in de werkelijkheid der feiten het ruim van een schip, de diepe slaap, de oceaan en de buik van de vis mogen zijn, zij drukken eenzelfde innerlijke beleving uit: die van in elkaar overgaande gevoelens van geborgenheid en afzondering.

In het verhaal geschieden de gebeurtenissen in de tijd en de ruimte: eerst het afdalen naar het ruim van het schip, dan het in slaap vallen, daarna het in de oceaan geworpen worden, vervolgens het opgeslokt worden door de vis. Hoewel sommige gebeurtenissen klaarblijkelijk niet reëel zijn, heeft het verhaal in categorieën van ruimte en tijd een logische samenhang. Als wij echter begrepen hebben dat de schrijver ons niet een verhaal van anekdotische lotgevallen heeft willen meedelen, maar van de innerlijke belevingen van een mens, verscheurd tussen de stem van zijn geweten en zijn wens daaraan te ontsnappen, wordt het duidelijk, dat de opeenvolgende gebeurtenissen telkens eenzelfde innerlijke beleving symboliseren, en dat de opeenvolging in de tijd een toename van de intensiteit van deze beleving tot uitdrukking brengt.

Bij zijn pogingen zijn plicht jegens zijn medemensen te ontlopen, isoleert Jona zich steeds meer, totdat in de buik van de vis het element van het zich beschermd weten zo sterk is overgegaan tin een zich gevangen voelen, dat hij het tenslotte niet meer kan uithouden en God bidt hem te bevrijden uit de situatie waarin hij zichzelf heeft gewerkt. (Dit is een typisch neurotisch mechanisme. Als afweer tegen een gevaar wordt een bepaalde instelling aangenomen, waarbij het aanvankelijke

doel wordt voorbijgeschoten; zij wordt dan een neurotisch symptoom, waarvan het individu verlost wil worden.) Aldus eindigt Jona's vlucht naar een veilige schuilplaats echter in de verschrikking van het gevangen zijn en hij hervat het leven op het punt waar hij het had willen ontlopen.

Er is nog een onderscheid tussen de logica van het manifeste en die van het latente verhaal. In het manifeste verhaal wordt het logische verband gevormd door de causaliteit van de uiterlijke gebeurtenissen. Jona wil de zee oversteken omdat hij voor God wil vluchten, hij valt in slaap omdat hij vermoeid is, hij wordt overboord geworpen omdat hij beschouwd wordt als de oorzaak van de storm en hij wordt door de vis verzwolgen omdat er mensen etende vissen in de oceaan zijn. De feiten hebben een causale samenhang (het laatste gedeelte van het verhaal is niet realistisch maar wel logisch). In het latente verhaal is er een logica van andere aard. De verschillende in tijd en ruimte plaatsvindende gebeurtenissen verkrijgen een onderlinge samenhang, doordat zij met dezelfde innerlijke beleving verbonden zijn. Wat in schijn een causale reeks van uiterlijke feiten is, heeft in werkelijkheid de betekenis van een samenhang tussen de verschillende belevingen welke van één psychisch gebeuren deel uitmaken. Deze samenhang is niet minder logisch dan die van het manifeste verhaal; zij volgt slechts uit een ander soort van logica.

Uit "Dromen, sprookjes, mythen" van Erich Fromm (1951)